

ΣΤΟΝ ΠΡΟΔΡΟΜΟΝ ΣΤΟΝ ΑΣΕΛΗΝΟ

ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΑΛ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

*I. Πληροφορίες και μεταγραφή Νίκου Νομικοῦ**

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1979 ἡ δ. Ἀγγέλικα Ψαρρᾶ μοῦ ἐμπιστεύθηκε φωτοαντίγραφο ἑνὸς δισέλιδου παπαδιαμαντικοῦ αὐτογράφου μὲ τὸ ἄγνωστο ποίημα *Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέληνο*, καθὼς καὶ ἓνα δισέλιδο χειρόγραφο τοῦ μακαρίτη Νίκου Νομικοῦ ποὺ περιέχει τὴ μεταγραφή τοῦ ποιήματος, σχόλια καὶ πληροφορίες. Ὁ Νομικὸς εἶχε ἀνακαλύψει τὸ ποίημα σὲ λεύκωμα αὐτογράφων, δὲν πρόλαβε ὅμως νὰ τὸ ἀνακοινώσει. Φωτογραφία τοῦ παπαδιαμαντικοῦ αὐτογράφου δημοσιεύεται στὴν ἐπόμενη σελίδα. Τὸ περιεχόμενο τοῦ χειρογράφου τοῦ Νομικοῦ εἶναι τὸ ἐξῆς:

ΛΕΥΚΩΜΑ ΑΥΤΟΓΡΑΦΩΝ

Κώδ. - 0,174 × 0,237

Στάχωσης δερματίνη

Σελ. 4 × 180.

Ἐπὶ δημοσιογραφικοῦ χάρτου, ἀριθμημένου ἀπὸ 1-180. Ἡ ἀρίθμηση γίνεται κατὰ φύλλον. Ἐπὶ τοῦ f^a ἐπικολημένα χειρόγραφα διαφόρων π.χ. f^a Ἀχ. Παράσχου, 2f^a ἔντυπη πρόσκλησις τῆς κυρίας Κωνστ. Σάθα μὲ ἡμερομηνία 27 Μαΐου 1914 στὸ Παρίσι γιὰ τὴν κηδεία τοῦ Σάθα. Ἀπὸ κάτω κάρτα τοῦ Δημητρίου Σούτσου (Γαλλικὰ) καὶ πῶς κάτω τοῦ Δημ. Καμπούρογλου κλπ. Στὴ σελίδα 18 αὐτόγραφο ποίημα τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη. Τὸ χειρόγραφο στὴ σελ. 18^A διαστάσεων 0,147 × 0,197 σὲ χαρτὶ λευκὸ, δημοσιογραφικὸ,

* Ὁ Νίκος Νομικὸς (1913-1974), ζωγράφος, σκιτσογράφος καὶ γελοιογράφος, ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὴν εἰκονογράφηση τῆς νεότερης ἱστορίας μας. Σχεδίαζε ἐπίσης καὶ μιὰ εὐρύτερη ἐργασία γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ ὁ θάνατός του δὲν ἐπέτρεψε τὴν ολοκλήρωσή της. Ἐνα δεῖγμα δημοσιεύτηκε στὴ *Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά* τοῦ 1970 μὲ τίτλο *Στὰ χνάρια τοῦ κῆρ Ἀλέξανδρου*. Μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῶν ἐκδόσεων «Μέλισσα» κυκλοφόρησε στὰ 1975 τὸ λεύκωμα *Συμβολὴ στὴν εἰκονογραφία τοῦ 21*.

Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴ σύζυγό του κ. Ρένα Νομικοῦ καὶ τὴν ἀνεψιά του δ. Ἀγγέλικα Ψαρρᾶ ποὺ εἶχαν τὴν καλοσύνη, μολονότι τοὺς ἤμουν ἄγνωστος, νὰ μοῦ ἐπιτρέψουν τὴ δημοσίευση τοῦ ποιήματος. Εὐχαριστῶ ἐπίσης καὶ τὴ δ. Ἐφῆ Ἀβδελλᾶ γιὰ τὴν πρόθυμη μεσολάβησή της.

A: Συνεπείθειρον δαι Αδελφίμο,

Πίνο δαι Αδελφίμο, δαι εβίμα
δαι σάγαρον ται εβίμα γκικασφί
ναι δαι δαι εβίμα δαι εβίμα εβίμα
αδ' δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα

παιδ' δαι δαι Αδελφίμο γικασφί
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα

δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα

δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα
δαι εβίμα δαι εβίμα δαι εβίμα

B. Ἐδῶ περὶ ἄρην δαὶ Ἀσέληνος.

*

Ἄνω δὲ εἰς μετὰ σου Ἀίρεσιν ἑσθῆν
 σου ἡ γὰρ ἔσθῃ σου ἡ γὰρ ἔσθῃ σου
 ἔσθῃ σου ἡ γὰρ ἔσθῃ σου ἡ γὰρ ἔσθῃ σου
 σου ἡ γὰρ ἔσθῃ σου ἡ γὰρ ἔσθῃ σου
 σου ἡ γὰρ ἔσθῃ σου ἡ γὰρ ἔσθῃ σου
 σου ἡ γὰρ ἔσθῃ σου ἡ γὰρ ἔσθῃ σου

Τὸ Σχέδιο Β'

ἔχει ἐπικοληθῆ στὴ σελίδα τοῦ λευκώματος. Στὴν κορυφὴ τῆς σελίδας ἔχει τὴν ἔνδειξη Α' κεφαλαῖο, καὶ δίπλα τὸν τίτλο «Στὸν Πρόδρομο ἰ στὸν Ἀσέληνο». Ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρα τετράστιχα. Ἀριστερὰ στὸ περιθώριο, καὶ κάθετα, μὲ κόκκινο μολύβι, ἀπὸ ξένο χέρι—Τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη αὐτόγραφο².

Στὴ σελίδα 18B, ἀριστερὰ πάνω Β' κεφαλαῖο δίπλα στὸν τίτλο «Στὸν Πρόδρομο στὸν Ἀσέληνο» πέντε στίχοι.

Στὸ στίχο 5, μετὰ τὴ λέξη «γεμάτη» ἔχουν διαγραφῆ οἱ λέξεις «γεμάτη ἀπὸ ἀνθρώπους», πάνω ἀπὸ τίς λέξεις: ἀπὸ πληθυσμὸν ἀνθρώπων.

Ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ δύο προσχέδια ποιημάτων μὲ τὸν ἴδιο τίτλο, ποῦ δὲν πῆραν ποτὲ τὴν τελικὴ μορφή τους. Αὐτὸ φαίνεται κι ἀπὸ τὸ ὁμότιτλο τῶν δύο σχεδίων.

Νά τώρα καὶ οἱ στίχοι τῶν δύο σχεδίων.

Α'. Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέληνο

Πίσω στὸν Ἀσέληνο, στὸ ρέμμα
 ὅπου σταλάζουν τὰ ὄρη γλυκασμὸν
 καὶ τὸ δάσος ὅλον φαίνεται ἔμφυχον
 ἀπ' τὸ πλῆθος τῶν κοτσυφιῶν ὅπου λαοῦν

1. Ἐδῶ καὶ πρὸ κάτω ὁ Νομικὸς παραλείπει τὸ τελικὸ ν.

2. Ἡ φράση Τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη αὐτόγραφο ὑπογραμμισμένη ἀπὸ τὸν Νομικὸ.

*

Πάν' ἀπ' τὸ Ἀσέληνο γιαλὸ
 στὸν κατήφορο ποῦ φέρνει κατὰ τὴν ἄμμο
 ἐκεῖ λάμπει τὸ μικρὸ, παλαιὸ Μοναστηράκι
 μὲ τὴν ἐκκλησίτσα του ἁγιασμένη ἐπισκιάζει.

*

Ἐκεῖ ἐπισκιάζει ἡ χάρις τοῦ τιμίου Προδρόμου
 τῆς Ἑλισάβετ καὶ τῶ (υ) Ζαχαρίου ὁ βλαστὸς
 ὁποῦ βλάστησε στὸ γῆρας καὶ τὴν ἀρετὴν(;))
 ἐκεῖ ἀνοθεῖ καὶ θάλλει κ' εὐωδιάζει.

*

Ἀπὸ αὐτὸ τὸ δάσος γύρω, γύρω
 ἄγρια δένδρα,
 ἐκεῖ εἶναι τὸ μυστηριώδες Δασκαλειὸ
 ποῦ ἀπὸ μέσ' ἀπ' τὴν κουφάλα μιᾶς δρυὸς
 ὠραία βρύση, παραδόξως βγαίνει.

Νά τώρα καὶ τὸ σχέδιο Β'

Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέληνο

Ἀπὸ τὴν ἐρημιὰ σου Ἄϊ-μου Γιάννη
 ποῦ ἤχησε τὸ πάλαι ἡ φωνή σου
 θυμῆσου μας κ' ἐμᾶς κ' ἐμᾶς λυπήσου
 ποῦ λυώνομε μέσα σὲ μιὰ ἐρημιὰ
 γεμάτη ἀπὸ πληθυσμὸν ἀνθρώπινον.

II. Παρατηρήσεις στὴ μεταγραφὴ Νομικοῦ

α) Στὸν τίτλο τοῦ Α' «προσχεδίου» ἢ «σχεδίου», ὅπως τὸ θεωροῦσε ὁ Νομικός, ὑπάρχει ὁ παραπεμπτικός δείκτης (1) καὶ στὸν 1. στίχο τῆς δεύτερης στροφῆς ὁ (2), χωρὶς τίς ἀντίστοιχες σημειώσεις στὸ χειρόγραφο. β) Στὸν 4. στ. τῆς πρώτης στροφῆς ἀρχικὰ ὁ Νομικός ἔγραψε *κοσσυφιῶν* καὶ κατόπι *κοτσυφιῶν*. γ) Στὴν ἀρχὴ τοῦ 1. στίχου τῆς τρίτης στροφῆς ὑπῆρχε κενὸ ποῦ συμπληρώθηκε ὕστερα μὲ τίς λέξεις *Τὴν ἐπισκιάζει*, γραμμένες μὲ κόκκινο μολύβι διαρκείας. Ἀργότερα τὸ *Τὴν* διαγράφηκε μὲ μαῦρο μολύβι καὶ μὲ τὸ ἴδιο γράφηκε ἀπὸ πάνω *ἐκεῖ*. δ) Στὸν 3. στίχο τῆς ἴδιας στροφῆς ἡ λέξη *ἀρετὴν* εἶναι γραμμένη μὲ μαῦρο μολύβι καὶ συνοδεύεται ἀπὸ ἐρωτηματικὸ, γιὰ νὰ δηλωθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ πολὺ ἀμφίβολη ἀνάγνωση. ε) Στὸν 3. στίχο τῆς τέταρτης στροφῆς ὑπῆρχε κενὸ ποῦ δηλωνόταν μὲ τελεῖες. Ἀργότερα συμπληρώθηκε μὲ τίς λέξεις *ἐκεῖ εἶναι* γραμμένες μὲ κόκκινο μολύβι. ς) Στὸ «σχέ-

διο» Β' στ. 4 οἱ λέξεις ποῦ λυόνομε ὑπογραμμίζονται μὲ κόκκινη γραμμή. ζ) Ὁ Νομικὸς προσπαθεῖ νὰ μεταγράψῃ ὅσο γίνεται πιστότερα τὸ αὐτόγραφο, γιὰ τοῦτο καὶ στὸν 1. στίχο τῆς δεύτερης στροφῆς γράφει τὸ Ἀσέληνο καὶ στὸν 2. τῆς τρίτης τῶ(ν) Ζαχαρίου. η) Ὅταν δὲν εἶναι βέβαιος γιὰ τὴν ἀνάγνωση κάποιων λέξεων τὶς ὑπογραμμίζει μὲ τελεῖες. Δὲν καταλαβαίνω ὅμως γιατί εἶναι ὑπογραμμισμένη ἡ τελευταία λέξη τοῦ ποιήματος.

Τὸ χφ. τοῦ Νομικοῦ εἶναι ὄλο γραμμένον μὲ μπλὲ ἀνοιχτὸ μολύβι διαρκείας, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποῦ μνημόνευσα πρὸ πάνω.

III. Δεύτερη μεταγραφή

Στὸν Προδρόμον στὸν Ἀσέληνο

Πίσω στὸν Ἀσέληνο, στὸ ῥέμμα
 ὅπου σταλάζουν τὰ ὄρη γλυκασμὸν
 καὶ τὸ δάσος ὄλον φαίνεται ἔμψυχον
 ἀπ' τὸ πλήθος τῶν κοσσυφιῶν ὁποῦ λαλοῦν

*

Πάν' ἀπ' τὸν Ἀσέληνο γιαλὸ 5
 στὸν κατήφορο ποῦ φέρνει κατὰ τὴν ἄμμο
 ἐκεῖ λάμπει τὸ μικρὸ, παλαιὸ Μοναστηράκι
 μὲ τὴν ἐκκλησία του τὴν ἁγιασμένη.

*

Ἐκεῖ ἐπισκιάζ' ἡ χάρις τοῦ τιμίου Προδρόμου.*
 τῆς Ἐλισάβετ καὶ τοῦ Ζαχαρίου ὁ βλαστὸς 10
 ὁποῦ βλάστησε στὸ γῆρας καὶ τὴν στέρωσιν
 ἐκεῖ ἀνθεῖ καὶ θάλλει κ' εὐωδιάζει.

*

Ἀπὸ τοῦτο τὸ δάσος γύρω γύρω
 ἄγρια δένδρα, κι ἄρεοι καὶ θιλύκια 15
 ἐκεῖ εἶναι τὸ μυστηριῶδες Δασκαλειὸ
 ποῦ ἀπὸ μέσ' ἀπ' τὴν κουφάλα μιᾶς δρυὸς
 ὠραία βρύσις, παραδόξως βγαίνει.

*

Ἀπὸ τὴν ἐρημία σου Ἄϊ μου Γιάννη
 ποῦ ἤχησε τὸ πάλαι ἡ φωνή σου

* Παραλλαγή τοῦ στίχου: Ἐκεῖ ἡ χάρις τοῦ τιμίου Προδρόμου ἐπισκιάζει:

θυμήσου μας κ' ἐμᾶς κ' ἐμᾶς λυπήσου
 ποῦ λυόνομε μέσα ἔσ' ἐμὰ ἐρημία
 γεμάτη ἀπὸ πληθυσμὸν ἀνθρώπινον.

20

IV. Παρατηρήσεις στὴ δεύτερη μεταγραφή

Πρὶν ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ πῶ ὅτι ἡ μεταγραφή αὐτὴ εἶναι κυρίως ἔργο τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου. Δίχως τὴ δική του βοήθεια δὲ θὰ εἶχαν ξεκαθαριστεῖ τὰ πρὸ δύσκολα σημεῖα τοῦ αὐτογράφου.

Στ. 4, τῶν κοσσυφιῶν· σωστὴ ἢ πρώτη ἀνάγνωση τοῦ Νομικοῦ. Στὴ φωτογραφία διακρίνεται καθαρὰ πὼς πρόκειται γιὰ σ καὶ ὄχι τ.

στ. 5, τὸ Ἄσέληνο· ὁ Παπαδιαμάντης παράλειψε τὸ τελικὸ ν στὸ ἄρθρο.

στ. 9. Τὸ διπλὸ ἐπισκιάζει δημιούργησε τὰ περισσότερα προβλήματα. Ἰδιαίτερα ἡ θέση ὅπου ἔχει γραφεῖ τὸ δεύτερο. Ἡ λύση τοῦ Ζ. Λορεντζάτου, ὅτι δηλαδὴ πρόκειται γιὰ παραλλαγή τοῦ στίχου, εἶναι ὀριστική.

στ. 11. Στὸ τέλος τοῦ στίχου ἡ ἀνάγνωση *στείρωσιν* τοῦ Λορεντζάτου δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβήτηση. Πρβ. καὶ τὸ ὑπόμνημα.

στ. 14, *θιλύκια*· εἶχα διαβάσει *θλύκια*, ὁ Λορεντζάτος ὅμως διακρίνει καὶ τὸ ι, ὀρθά.

στ. 21, ἔσ' (=σέ)· ἡ ἀνάγνωση τοῦ Λορεντζάτου, ἐγὼ διάβαζα ἀμφίβολα *εἰς*. Ἀμφιβολίες εἶχα ἐπίσης γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ 4. στίχου, ὅπου ἄλλοτε διάβαζα *ἐκκλησίτσα*, ὅπως ὁ Νομικός, ἄλλοτε *ἐκκλησία*, γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ 18.—ἀπὸ τοῦτο ἢ ἀπὸ αὐτό;—καὶ γιὰ τὸν τονισμὸ τῆς λέξης *ἐρημία*. Δέχομαι ἀνεπιφύλακτα τώρα τὶς ἀναγνώσεις τοῦ Λορεντζάτου. Στὸ στίχο 14 διάβαζα *κι ἄρειοί*, ἐπειδὴ στίς πρῶτες δημοσιεύσεις τῶν διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη συναντᾶμε σχεδὸν σταθερὰ κ' ἔλεγε (πρβ. κ' *εὐωδιάζει*) κ' *εἶπε* (ἢ κ' *ἦλθε* κλπ.) ἀλλὰ *κι'* αὐτὸς κλπ. Βλέπω ὅμως καὶ ἐγὼ πὼς τὸ κ' αὐτὸ καμιὰ διαφορὰ δὲν παρουσιάζει στὴ φωτογραφία ἀπὸ τὸ δεύτερο κ' τοῦ στίχου 18. Πρόκειται γιὰ γραφικὴ ἀβλεψία τοῦ Παπαδιαμάντη.

V. Προβλήματα

1. Ὁ Νομικός, ὅπως εἶδαμε, πίστευε πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ δυὸ «προσχέδια ποιημάτων», καὶ τοῦτο γιὰ τὴν ὑπάρχει καὶ στὰ δυὸ φύλλα τοῦ αὐτογράφου ὁ τίτλος *Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἄσέληνο*. Πρόκειται, χωρὶς καμιὰ ἀμφιβολία, γιὰ ἓ ν α ποιήματα. Ὅλα τὰ παρόμοια ποιήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, τὰ θεομητορικά, (: *Στὴν Παναγία τὴν Κουνίστρα, Στὴν Παναγία τὴν Κεχριά, στὴν Παναγία τοῦ Ντομάν, Στὴν Παναγίτσα στὸ Πυργί*), παρουσιάζουν, μὲ μικρὲς διαφορές, τὰ ἐξῆς κοινὰ χαρακτηριστικά: στὴν ἀρχὴ περιγραφὴ τοῦ φυσικοῦ τοπίου, κατόπιν ἢ σύγχρονα μὲ αὐτὴ παρουσία τοῦ ἀνθρώπινου στοι-

χειού, καὶ στὸ τέλος ἐπίκληση στὴν Παναγία. Παραθέτω τὸ τέλος τοῦ ποιήματος *Στὴν Παναγίτσα στὸ Πυργί*, ὅπου καὶ τὸ θέμα τῆς στείρας γερόντισσας ποὺ γεννάει ἄγιο πρόσωπο, θέμα κεντρικὸ καὶ *Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέληνο*.

*Κι ἡ πλάση ὄλη ἀναγαλλιάζει
καὶ τὸ φθινόπωρο ξαναιώνει ἡ γῆς,
σὰ σεμνὴ κόρη, ποὺ περίμενε χρόνια
τὸν ἀρραβωνιαστικὸ τῆς ἀπ' τὰ ξένα
καὶ τέλος τὸν ἀπόλαψε πρὶν εἶναι πολὺ ἀργά,
καὶ σὰν τῇ στεῖρα γραῖα, ποὺ γένησε θεόπαιδο
κι εὐφράνθη στὰ γεράματά της!*

*Δὸς μου κι ἐμένα ἄνεση, Παναγιά μου,
πρὶν ν' ἀπέλθω καὶ πλέον δὲν θὰ ὑπάρχω.*

Μὲ τὴν τεχντροπία τῶν τεσσάρων Παναγιώνυμων ποιημάτων εἶναι συνθεμένο καὶ τὸ *Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέληνο*. Ἡ πεντάστιχη λοιπὸν στροφή, ποὺ ὁ Νομικὸς θεωροῦσε δεύτερο σχέδιο ἢ προσχέδιο, δὲν εἶναι παρὰ ἡ τελευταία τοῦ ποιήματος. Τὸ Β' ποὺ σημειώνει ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ἡ ἀρίθμηση τῆς σελίδας καὶ ἡ ἐπανάληψη τοῦ τίτλου ἀποτελεῖ μέτρο προνοίας, ἀφοῦ ἀλλιῶς ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἀποσυσχετισθοῦν οἱ δυὸ σελίδες ἀπὸ τὸν ὁποιοδήποτε παραλήπτη. Ἄλλωστε ὁ Παπαδιαμάντης τραβάει ἀπὸ κάτω δυὸ παράλληλες γραμμὲς μὲ τρεῖς ἐνδιάμεσες κάθετες, σημάδι τέλους. Στὴν Α' σελίδα, ἀντίθετα, μόνον ὁ τίτλος ὑπογραμμίζεται.

2. Πότε γράφτηκε τὸ ποίημα; Δὲν ὑπάρχει—ἡ δὲ διακρίνω ἐγὼ—καμιὰ ἄμεση ἐνδειξη. Ἄν ὅμως τὰ θεομητορικὰ γράφτηκαν στὰ 1909-1910, τότε καὶ τὸ *Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέληνο*, ὄχι μόνον γιατί εἶναι τῆς ἴδιας τεχντροπίας ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἐκφράζει παρόμοιο αἴσθημα, ἀνήκει στὴν ἴδια ἐποχὴ. Ἐσωτερικὰ στοιχεῖα, ποὺ θὰ ἐπιτρέπαν ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ, δὲν μπορῶ νὰ ἐντοπίσω.

3. Ὁ Νομικὸς, ποὺ ἔδωσε χρήσιμες πληροφορίες γιὰ τὸ λεύκωμα, παράλειψε μιὰ σπουδαία: ποὺς ἦταν ὁ κάτοχός του. Ἄν τὸν γνωρίζαμε, ἴσως θὰ μπορούσαμε νὰ ἀπαντήσουμε καὶ στὸ ἐρώτημα πῶς βρέθηκε τὸ ποίημα στὸ λεύκωμά του.

VI. Ἕνας πρῶτος ὑπομνηματισμὸς

Τίτλος: γιὰ τὸ διπλὸ ἐμπρόθετο πρβ. τοὺς τίτλους *Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο*¹ καὶ *Στὴν Παναγίτσα στὸ Πυργί*.

1. Ἡ πρώτη δημοσίευση τοῦ διηγήματος (περ. Ἐστία, 1892) καὶ ὅλες οἱ ἐκδόσεις

Γιὰ τὸν Πρόδρομο στὸν Ἀσέληνο μιλάει καὶ ἄλλοῦ ὁ Παπαδιαμάντης, λ.χ. στὰ διηγήματα *Ἄλιβάνιστος* καὶ *Τὰ μαῦρα κούτσουρα*. Ὁ Μωραϊτίδης, πὺ ἀνακαίνισε τὸ ναὸ κι ἔχτισε τέσσερα νέα κελιά στὰ 1895, κάνει ἰδιαίτερο λόγο γιὰ τὴ Μονὴ αὐτὴ στὰ ταξιδιωτικὰ του¹. Τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς ἐκθέτει καὶ ὁ Ἰω. Ν. Φραγκούλας². Ὁ ἴδιος μὲ ἐπιστολὴ του μὲ πληροφορεῖ πὺς ὁ Πρόδρομος στὸν Ἀσέληνο ἢ τοῦ Παρθένῃ ἢ τοῦ Μωραϊτίδου εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Ἀι-Γιάννη τὸν Κρυφὸ, πὺ ἐπίσης βρίσκεται στὸν Ἀνάγυρο, καὶ κακῶς οἱ σημερινοὶ Σκιαθίτες λένε Κρυφὸ τὸν Πρόδρομο στὸν Ἀσέληνο.

Τὸ μοναστήρι πανηγύριζε στίς 24 Ἰουνίου, ὅταν ἡ Ἐκκλησία γιορτάζει τὸ Γενέσιον τοῦ Προδρόμου.

στ. 1, στὸν Ἀσέληνο· ὁ Ἀσέληνος εἶναι ὄρμος στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ νησιοῦ. Διακρίνεται σὲ Μικρὸ καὶ Μεγάλο Ἀσέληνο. Τὸν συναντᾶμε συχνὰ στὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη. Σύμφωνα μὲ τὸν δεύτερο ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὸν Μικρὸ Ἀσέληνο: «ἡ δὲ πανσέληνος μὸλις τὰ μεσάνυχτα φωτίζει τὰ κατέναντι πρὸς δύοσιν βουναλάκια καὶ ἓνα σκιερὸν ὄρμισκον κάτω, τὸν Μικρὸν Ἀσέληνον, ἐξ αὐτῆς τῆς αἰτίας οὕτως ὀνομασθέντα»³.

στ. 2, *ὅπου σταλάζουν τὰ ὄρη γλυκασμόν*· πρβ. τὸ πρῶτο στιχηρὸ ἰδιόμελο τοῦ Μεγάλου Ἐσπερινοῦ τῆς ἑορτῆς:

*Σταλάξατε τὰ ὄρη γλυκασμόν
καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἄρνια σκιρτήσατε.*

Τὸ στιχηρὸ δανείζεται τὴν ἔκφραση ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη: Ἀποσταλάξει τὰ ὄρη γλυκασμόν⁴. Καὶ ὁ Μωραϊτίδης: «Ἐκλαυσα ὡς ἄλλος Ἱερεμίας ἐπάνω εἰς τὰ ἑρείπια ἐκεῖνα, ὅταν τὰ πρωτοεῖδα, ἀλλὰ κατόπιν ἔκαμα τάξιμον, ν' ἀνακαινίσω τοῦ τιμίου Προδρόμου αὐτὸ τὸ ἡσυχαστήριον, τὸ ὅποιον ὅστις τὸ βλέπει, θαρρεῖ ὅτι χορεύει καὶ σκιρτᾷ μέσα εἰς τὸν δρυμὸν τῶν πεύκων καὶ πιτύων, καὶ φαντάζεται ὅτι πράγματι ἔσταλάζουν τὰ ὄρη—γύρω—γλυκασμόν καὶ οἱ βουνοὶ ἀγαλλίασιν», ὡς ψάλλει ὁ βασιλικὸς τῆς Ἰουδαίας ψάλτης»⁵.

ἐκτὸς ἀπὸ τοῦ Βαλέτα χωρίζουν μὲ κόμμα τὰ δύο ἐμπρόθετα. Ἡ φωτοτυπία ἕμως τοῦ αὐτοβιβλιογραφικοῦ σημειώματος τοῦ Παπαδιαμάντη στοῦ Ο. Merlier, *Α. Παπαδιαμάντη Γράμματα*, Ἀθήναι 1934, σ. 251, δείχνει πὺς τὸ κόμμα δὲ χρειάζεται.

1. Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδου, *Μὲ τοῦ βορηῆ τὰ κύματα*, σειρά Δ', ἐν Ἀθήναις 1925, σσ. 111-17.

2. Ἰω. Ν. Φραγκούλα, *Σκιαθίτικα, Α' Ἱστορία τῆς Σκιάθου*, Ἀθήνα 1978, σσ. 199-201.

3. Α. Μωραϊτίδου, *δ.π.*, σ. 112.

4. Ἀμῶς 9.13, Ἰωήλ 3(4).18.

5. Α. Μωραϊτίδου, *δ.π.*, σ. 113.

Ἦ ἴδιος πιδ κάτω : «προηγούμενος [sc. ὁ ἱερεὺς] τοῦ λαμπαδηφοροῦντος πλήθους καὶ ψάλλων τὸ τροπάριον :

Ἐσταλάξατε τὰ ὄρη γλυκασμὸν καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἀρνία
σκιρτήσατε, ὅτι ἐτέχθη ἐκ τῆς Ἑλισάβετ ὁ μέλλων ἐφ'
ὑμᾶς ἀυλιζεσθαι. Ὁ τοῦ Κυρίου Προδόρομος...»

στ. 3-4, πρβ. Ἀλιβάνιστο : «Τὸ γλυκὺ κελάρυσμα τοῦ νεροῦ ἀναμειγνύεται μὲ τὸ λάλον μινύρισμα τῶν κοσσύφων»¹ καὶ Μωραϊτίδη : «ἔρχονται αἱ ἀηδόνες καὶ οἱ κόσσυφοι καὶ αἱ ἀγριοπεριστεραὶ καὶ τὰ ἄλλα ὑδροχαρῆ τῆς ἐρήμου πετεινὰ νὰ ποτισθοῦν καὶ νὰ ψάλλουν»². Γιὰ τὸ καὶ τὸ δάσος ὅλον φαίνεται ἔμψυχον πρβ. Φλώρα ἢ Λάβρα : «καὶ τὸ ἄσμα τῶν σπίνων καὶ κοσσύφων μαγεύει καὶ ζωντανεύει ὅλον τὸ δάσος»³.

στ. 7, τὸ μικρὸ, παλαιὸ Μοναστηράκι πρβ. Ἀλιβάνιστο : «ἦτον ἔρημον παλαιὸν Μοναστηράκι»⁴.

στ. 9, τοῦ τιμίου Προδόρομου ἀπὸ τὸ Συναξάρι : «Τῆ ΚΔ' τοῦ αὐτοῦ μηνός, τὸ Γενέθλιον ἐορτάζομεν τοῦ τιμίου καὶ ἐνδόξου Προφήτου, Προδόρομου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου». Καὶ στὴν ἀπόλυση τῶν Ἱερῶν Ἀκολουθιῶν ὁ Ἅγιος προσωμειεῖται μὲ τὸ ἴδιο ἐπίθετο. Πρβ. καὶ Μωραϊτίδη : «εἰς τὸ ἐρημικὸν τοῦ Τιμίου Προδόρομου Μοναστηράκι»⁵, «ἠυδόκησεν ὁ Τίμιος Πρόδρομος»⁶.

στ. 10, τῆς Ἑλισάβετ καὶ τοῦ Ζαχαρίου ὁ βλαστός πρβ. τὸ πρῶτο τροπάριο τοῦ Ὁρθρου τῆς Ἑορτῆς : «Τοῦ Ζαχαρίου ὁ βλαστός».

στ. 11, ὁποῦ βλάστησε στὸ γῆρας καὶ τὴν στειρώσιν γιὰ τὸ βλάστησε δὲς τὴν ἀρχὴ τοῦ ἴδιου τροπαρίου : «Νῦν ἐβλάστησεν ἡμῖν τοῦ Ζαχαρίου ὁ βλαστός». Συνεπῶς ὁ Παπαδιαμάντης ἐπαναλαμβάνει συνειδητὰ τὸ λεγόμενον ἐτυμολογικὸ σχῆμα τοῦ ὑμνογράφου (βλαστός-ὁποῦ βλάστησε).

στὸ γῆρας καὶ τὴν στειρώσιν πρβ. Λουκᾶ 1.7 : «Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι ἡ Ἑλισάβετ ἦν στειρα καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν». Στὴν ὑμνολογία τῆς Ἑορτῆς δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω τὴ λέξη γῆρας, ἀλλὰ ἡ στειρώσις εἶναι συχνότατη, πράγμα πὸ ἀποκλείει καὶ τὴν ἐλάχιστη ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Λορεντζάτου.

1. Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, (*Ἀπαντα*) *Τὰ μέχρι τοῦ θανάτου του δημοσιευθέντα, ἐπιμέλεια Ἐνης Βέη-Σεφερλῆ, Ἀθήνα χ.χ., τόμ. Β' (Γ')* σ. 506 [=Βαλέτας Α' (Δ') 125].

2. Α. Μωραϊτίδου, ὁ.π., σ. 112.

3. *Τὰ Ἀπαντα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, ἐπιμέλεια Γ. Βαλέτα, Ἀθήνα 1954, τόμ. Α' (Δ')* σ. 442.

4. Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη, Σεφ. 507 [=Βαλ. 125-126].

5. Α. Μωραϊτίδου, ὁ.π., σ. 112.

6. Ὁ.π., σ. 113.

στ. 14, *ἀρεοί*· πρόκειται για τὸ δέντρο «Δρῦς ἢ ἀρία». Σύμφωνα με τὸ Ἱστορικό Λεξικό τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, λῆμμα *ἀρία*, ὁ σκιαθίτικος τύπος εἶναι *ἀριός*, ἐνῶ τὸ *ἀρεός* εἶναι τῆς Κεντρικῆς Εὐβοίας. Πάντως ὁ Μωραϊτίδης συνηθίζει τὸν πληθυντικὸ *ἀρέα* (τά)¹, πού χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Φραγκούλας².

Θιλύκια· με κανένα τρόπο δὲ θὰ μπορούσα νὰ ἀποκρυπτογραφήσω τὴ λέξη ἂν δὲν ὑπῆρχε ὁ πάντα πολύτιμος Ρήγας³. Γιὰ τὸ φυτὸ αὐτὸ ὁ Γεννάδιος σημειώνει: «*Φιλύκη ἢ Φυλίκη* (Philyca ἢ Phylica, τάξις Ραμνωδῶν)· γένος περιλαμβάνον περὶ τὰ 65 εἶδη ἀειθαλῆ, τὰ πλεῖστα θάμνοι, ὀλίγα δένδρα, πολλὰ κοσμητικὰ καὶ πλεῖστα ἰθαγενῆ τῆς νοτ. Ἀφρικῆς. Ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων εἶναι καὶ *Φ.* ἢ *ἐρεικοειδῆς* (P. ericoides), θάμνος ἰθαγενῆς τῆς νοτ. Ἀφρικῆς. Κατὰ τοὺς Spengel καὶ Koch ἢ τοῦ Θεοφρ. *Φιλύκη* πρέπει ν' ἀναφέρεται εἰς Ράμνον τὴν ἀειθαλῆ, ἥτις καὶ σήμερον ἔτι ἐν Ἀθῶν ὀνομάζεται *Φιλύκα*. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη συμφωνεῖ πρὸς ὅσα ἀναφέρει ὁ Θεόφρ. περὶ τῆς *Φιλύκης* του, ἐκτὸς ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς καρποφορίας. Ράμνος ἢ ἀειθαλῆς εἶναι εἶδος οὐτινος ὁ καρπὸς ἄρχεται ὀριμάζων περὶ τὰ μέσα Ἰουνίου, ἐνῶ τὴν *Φιλύκην* του ἀναφέρει ὁ Θεόφρ. ὡς ὀψικαρποτάτην. *Φιλύκι* κοινῶς ὀνομάζεται *Φιλλυρέα ἢ μεσαία*». Ἡ παραπομπὴ τοῦ Γενναδίου εἶναι: «(1) Ὡσαύτως δὲ καὶ *Φιλύκη* καὶ *Πρῖνος* καὶ *Παλιούρος* καὶ Ὀξυάκανθος μετὰ *Πλειάδος* δύσιν ἡ λέγει ὁ Θεόφρ. (Φ. Ἰ. 3,4,4) ὅτι πεπαίνουσι τὸν καρπὸν, δηλαδὴ περὶ τὸ τέλος τοῦ φθινοπώρου»⁴. Γράφει ἐπίσης ὁ Γεννάδιος: *Φιλλυρέα ἢ Φιλυρέα* (Phillyrea, ἀγγλ. Jasmine Box ἢ Mock Privet, τάξις Ἐλαιωδῶν)· γένος περιλαμβάνον ὀλιγάριθμα εἶδη θάμνων ἰθαγενῆ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τινων παραμεσογείων χωρῶν. *Φ.* ἢ *μεσαία* (P. media), εἶδος κοινὸν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, τὸ κοινῶς ὀνομαζόμενον *Γλαντζινιά*, Ἀγλαντζινιά, Ἀγλαβιτζιά, *Φίλλυκας*, *Φιλλύκι*, *Φελλύκι* ἢ *θελλύκι*· τὸ ξύλον του σκληρὸν καὶ χρήσιμον εἰς τὴν κατασκευὴν σαγμάτων· εἰς τὸν θάμνον τοῦτον ἀναφέρεται ἡ *Φιλλυρέα* τοῦ Διοσκορίδου καὶ ἡ *Φιλυρέα* τοῦ Θεοφράστου»⁵.

στ. 15, τὸ *μυστηριῶδες Δασκαλειό*· ὑπάρχει καὶ νησάκι *Δασκαλειό*, στὸ κέντρο τοῦ λιμανιοῦ τῆς Σκιάθου, πού συχνὰ ἀναφέρει ὁ Παπαδιαμάντης.

1. Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδου, *Διηγήματα*, Ἰ. Ν. Σιδέρη, Ἀθῆναι 1926, τόμ. Α' σ. 143 καὶ *Μὲ τοῦ βορηᾶ τὰ κύματα* Δ' 47.

2. Ἰω. Ν. Φραγκούλα, *Νοσταλγικὸς περίπατος στὸ νησί τῶν δυὸ Ἀλέξανδρων, τὴ Σκιάθο*, Ἀθῆναι 1975, σ. 52.

3. Γεωργίου Α. Ρήγα, *Σκιάθου λαϊκὸς πολιτισμὸς*, ἔκδ. Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη 1958-1970, Γ' 264. Ὁ Ρήγας γράφει *θ'λί'* (τό).

4. Π. Γ. Γενναδίου, *Λεξικὸν Φυτολογικῶν* (Β' ἔκδοσις μετὰ συμπληρώσεων), τόμ. Β', Ἀθῆναι 1959, σ. 927. Πρβ. καὶ ὅσα γράφει στὸ λῆμμα *Ράμνος*, σ. 768.

5. Ὁ.π., σ. 927.

Ἄ Δ. Τσαμασφύρος παρατηρεῖ: «Ἐχομεν καὶ κατὰ τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Κρυφὸν κάπου ἐκεῖ ἓνα Δασκαλειό. Ἐδῶ πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν προέλευσιν τῆς τοπωνυμίας ἀλλαχοῦ· ὄχι εἰς τὸ ἰταλικὸν dascoglio. Ἴσως ἡ ἱστορία τῶν Μοναστηριῶν μας νὰ δώσῃ τὴν λύσιν»¹. Ἄ Ἰω. Ν. Φραγκούλας γράφει: «Τὸ Μοναστήρι τοῦ Ἁι-Γιάννη τοῦ Παρθένη ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Σκιαθοῦ. Ἐδῶ λειτούργησε γιὰ ἓνα διάστημα τὸ πρῶτο σχολεῖο τοῦ Τουρκοκρατούμενου νησιοῦ, στὸ ὁποῖο ἐρχόνταν οἱ μαθητὲς ἀπὸ τὸ Κάστρο καὶ ὡς δάσκαλοι χρησιμοποιούνταν γραμματισμένοι καλόγεροι τοῦ μοναστηριοῦ. Τὸ κτίριο στὸ ὁποῖο ἔμεναν οἱ μαθητὲς, τὸ Ἐδασκαλιό, διακρίνεται μέχρι σήμερα σὲ ἐρείπια ἐκεῖ κοντὰ στὸ μοναστήρι»². Πρβ. καὶ Ἀλιβάνιστο: «τέλος ἔφθασαν εἰς τὸ Δασκαλειό».

στ. 16-17, πρβ. Ἀλιβάνιστο: «Τὸ δροσερὸν νᾶμα ἐξέρχεται ἀπὸ μίαν σπηλιάν, περνᾷ ἀπὸ μίαν κουφάλαν χιλιετοῦς δένδρου, εἰς τὴν ρίζαν τοῦ ὁποίου βαθεῖα γούρνα σχηματίζεται. Ὅλος ὁ βράχος ἄνωθεν στάζει ὡσὰν ἀπὸ ρευστοῦς μαργαρίτας...»³. Ἐπίσης: «καὶ τὸ κελαρύζον νερὸν τοῦ βαθέως ἀνερχομένου Δασκαλειοῦ ἀνέβλυζεν ἀπὸ τὴν ρίζαν τῆς γηραιᾶς δρυός, ὁποῦ μὲ τὰ κυμβαλίζοντα πέταλα τῶν φυλλομανούντων κλώνων τῆς διηγέτο τὰς ἀναμνήσεις τῶν αἰώνων»⁴. Ἄ Μωραϊτίδης: «εἰς τὴν κρυερὰν τοῦ Δασκαλιοῦ πηγὴν, ἐξ ἧς ρεεῖ τὸ γλυκύτερον καὶ κρυσταλλωδέστερον ὕδωρ τῶν πρὸς δυσμὰς αὐτῶν βουνῶν τῆς Νήσου, ἀπὸ τοὺς βράχους καὶ τὰς ρίζας μιᾶς γηραιᾶς δρυός ἐκπηγάζον»⁵.

στ. 18-19, πρβ. Ἡσαῖα 40.3: «φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ» καὶ Λουκᾶ 3.4: «ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαίου τοῦ προφήτου λέγοντος· φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ...»

Ἄ Παπαδιαμάντης, χρησιμοποιώντας τὰ ἐναργέστατα σύμβολα τοῦ νεροῦ, τῆς βλάστησης καὶ τῶν πουλιῶν γιὰ νὰ ἐξεικονίσει τὴ ζωὴ ποῦ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν ἐρημιὰ ἢ τὴν ἔρημο, συμβαδίζει μὲ τὴν ὕμνολογία τοῦ Γενεσίου τοῦ Προδρόμου. Αὐτὸ ὁμῶς εἶναι θέμα ἄλλης μελέτης.

Χαλκίδα

N. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

1. Γ. Α. Ρήγα, ὁ.π., Γ' 243-44.

2. Ἰω. Ν. Φραγκούλας, Σκιαθίτικα Α'..., σ. 199.

3. Ἀλεξ. Παπαδιαμάντης, Σεφ. 506 [=Βαλ. 125].

4. Α. Παπαδιαμάντης, Ἡ χολεριασμένη καὶ ἄλλα διηγήματα, ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη, Ἀθήναι [1924], σ. 181 [=Βαλ. Ε' 108]. Εἰδικὰ στὸ σημεῖο αὐτὸ μοῦ φαίνεται πὼς τὸ κείμενο τοῦ Ἐλευθερουδάκη εἶναι καλύτερο ἀπὸ τοῦ Φέξη.

5. Α. Μωραϊτίδης, Μὲ τοῦ βορηᾶ... Δ' 112.